

פרופ' יונתן גרוסמן

59 שני סוגי השלמים – המשך

ראינו שהכתוב מחלק בין שלמים הבאים כמבע של תודה – שעמם יש להביא מצות ולחמים ושניתן לאוכלם יום אחד בלבד – ובין שלמים הבאים בעקבות נדר או בנדבה, שאותם ניתן לאכול יומיים. מבין השיטות השונות שביקשו לבאר את ההבדל בין סוגי השלמים, בולטת שיטתו של אברבנאל, ונקדיש לה את תחילת שיעורנו.

אברבנאל: וירוממוהו בקהל עם

"ואפשר לומר עוד, שהיו שלמי תודה באים עם לחם רב, כדי שבעל השלמים כשהוא מקדיש קרואיו לא יחסר לחמו. כי אם לא יהיה לו לחם ברבוי ולשובע, ימנע מלהקדיש קרואיו לאכול עמו שלמיו, כי הבשר לא יאכל מבלי לחם... ועם זה נשיב גם כן, למה הבדיל ה' שלמי תודה להיותם נאכלים ביום ולילה, ושאר השלמים נאכלים לשני ימים ולילה אחד, כמו שמבואר בפרשה. כי הנה היה זה כדי לפרסם הנס.

"וזה, שהבעל שלמי תודה, כשהוא רואה ששלמיו אינם נאכלים אלא ליום ולילה עד חצות, הוא מזמין על שלמי תודתו אחיו ואוהביו ומיודעיו לאכול ולשמוח עמו. וישאלו זה את זה על מה היה תודתו. והוא יגיד להם הנסים והנפלאות שעשה עמו ה'. וירוממוהו בקהל עם ובמושב זקנים יהללוהו. ואלו היו שלמי תודה נאכלים כשאר השלמים לשני ימים ולילה אחד, לא היה הבעל מזמין לשום אדם, כי לשני ימים ולילה אחד בבית אחד יאכל. אבל בראותו הבשר והלחם רב בביתו, ושלא יאכל אלא ליום ולילה אחד, בהכרח יקרא רבים ממיודעיו ואחוזת מרעהו לאכול. פן יהיה ביום המחרת ללעג ולקלס לבני אדם, הרואים אותו

שורף כמות גדול מתודת שלמיו, ואת אחיו ואוהביו לא קרא"

לדברי אברבנאל (והנצי"ב שאחז גם הוא בדרך זו),¹ שני הדינים המייחדים את שלמי התודה – תוספת הלחמים וזמן האכילה המוגבל ליום אחד – נובעים ממטרה אחת, לשם השגת יעד משותף: כך המקריב לא יוכל להתמודד עם ריבוי האוכל בעצמו, יצטרך לאסוף אנשים רבים לאכילת קורבנו, וכך יפרסם את ניסו. כלומר, שלמי תודה צריכים להיות סעודת הודיה. חלק מהותי מסעודת הודיה הוא שהדבר נעשה ברוב עם, ושהאדם משבח את ה' בחבורה: "אוֹדָה ה' בְּכָל לֵבָב בְּסוּד יְשָׁרִים וְעֵדָה" (תהלים קי"א, א).

תפיסה זו משפיעה גם היום על הלכות אמירת ברכת הגומל, המחליפה את שלמי התודה. כידוע, נוהגים לומר את הברכה במניין, ועדיף בזמן קריאת התורה כשהציבור כולו מתאסף סביב בימה מרכזית:

"צריך לברך ברכה זו בפני עשרה, ותרי מינייהו רבנן, דכתיב: 'וירוממוהו בקהל עם ובמושב זקנים יהללוהו' (תהילים ק"ז, לב), ואם לא שכיחי רבנן, לא יניח מלברך. ונהגו לברך אחר קריאת התורה, לפי שיש שם עשרה. ואם בירך בפחות מעשרה, יש אומרים שיצא, ויש אומרים שלא יצא, וטוב לחזור ולברך בפני עשרה, בלא הזכרת שם ומלכות"

(שולחן ערוך, אורח חיים, סי' רי"ט, סעיף ג').

ייתכן שלכך כיוון הרמב"ם כשהוסיף שהמברך עומד בין העשרה:

"וכיצד מודה וכיצד מברך? עומד ביניהן ומברך 'ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם הגומל לחיבים טובות שגמלני כל טוב', וכל השומעין אומרים 'שגמלך טוב הוא יגמלך סלה'"

(הלכות ברכות, פרק י', הל' ח).

רבים תמהו על התוספת של הרמב"ם שדרש שהמברך יעמוד ביניהם, והיו אף שהציעו שהרמב"ם לא התכוון שבאמת יעמוד ביניהם, אלא שהוא מצטרף אתם לעשרה. אולם בצדק כתב על זה בעל הציץ אליעזר: "ולדעתי קשה לפרש כן בדברי הרמב"ם, ובודאי כשכותב 'עומד' כוונתו על עמידה ממש, וכפי שגדולי הפוסקים מבארים באמת כן בכוונתו" (ציץ אליעזר, חלק יג, סי' יט).

שלמים. היינו כדי שיהיה מרבה ריעים לסעודה אחת ביום הקרבה, והיה ספור הנס לפי רוב אנשים" (העמק דבר, ויקרא ז', יא).

1 "והעניין דתכלית תודה שבה על הנס הוא כדי לספר חסדי ה' שגמל עליו, ומטעם זה ריבה הכתוב בלחם ומיעט בזמן אכילת תודה מכל

מאפשרת להם להיות חמץ, ואין בכוחה לבאר מדוע יש עניין שיהיו חמץ.

הרב יואל בן נון: סוף תהליך

הרב יואל בן נון הציע ביאור כללי לכל סוגיית החמץ והמצה בעולם הקרבנות.³ לדעתו, החמץ משקף את סוף התהליך, דשנות ועונג של מי שמסתכל אחורה בסיפוק. המצה לעומת זאת מייצגת את תחילת התהליך, מי שבענווה ובחשש מסתכל על העומד לבוא ואינו יודע מה צופן העתיד. לפיכך, למשל, בחג המצות הבית כולו מלא במצות כי אז מתחילה עונת הקציר, ואילו בתום חמישים הימים – בשבועות – יש להביא שתי לחם חמץ וכך להביע את סיומו של התהליך, עונת הקציר שהסתיימה בטוב. לפי דבריו, בקורבן תודה מביא אדם גם לחמים מפני שחוייתו היא הודאה על העבר: הוא מודה לה' על מה שגמל אותו ועל כך הוא משבח אותו. אדם כזה מצוי בתודעה של "הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו", ולא בתודעה של "אנא ה' הושיעה נא".⁴

אני מבקש להציע הסבר נוסף לפשר תוספת חלות החמץ, אך לשם כך יש לברר תחילה שאלה בסיסית עוד יותר, הנוגעת בהנחה המקובלת שרק בשלמי תודה מוסיפים לחמים.

האומנם בשלמי נדר אין לחמים?

רמזתי קודם שאפשר לאמץ את גישת אברבנאל הנסמכת על הנחת היסוד שדווקא בשלמי תודה יש עניין להוסיף מצות ולחמים, אך יש מקום לדון בהנחה זו. אני מבקש בזהירות (רבה) להעלות את ההשערה הבאה, שמאחר שהיא מנוגדת למסורת הפרשנית המקובלת אני מהסס בה, אך אם הצדק עמה, הדיון בתוספת הלחמים צריך להיפתח מחדש.

אכן, רק במודל שלמי התודה נזכרת תוספת הלחמים ועל כן מקובל לראות זאת כצו מיוחד הנוגע רק למודל שלמים זה. לפיכך, ניסוח האתגר הפרשני היה מדוע דווקא בשלמי תודה יש עניין בלחמים בניגוד לשלמי נדר

ייתכן שהרמב"ם ראה את חובת ההודיה כמעמד של הודיה בחבורה שיש לה ערך בפני עצמו, לא רק כדבר שצריך מניין. המודה זקוק לציבור בכדי שהודייתו תהיה שלימה, בכדי שהציבור כולו יכיר בטובות ה' ובכך ירבה שבחו בקהל עם.

רעיון זה אכן מבאר את תוספת הלחמים לזבח התודה – ארגון סעודה גדולה למשתתפים רבים, כמו גם את זמן האכילה המצומצם שמאלץ את המקריב להזמין סועדים רבים.

עם זאת, גם מי שמבקש לאמץ כיוון זה (להלן אסביר את הסתייגותי), יכול לנסח זאת קצת אחרת. אם כל עניין תוספת הלחמים הוא להרבות בסעודה, מתאים היה יותר שבמקרה של זבח תודה יצטרך המקריב להביא בהמה נוספת וקורבן נוסף. ייתכן שתוספת הלחמים היא המגדירה את הזבח כסעודה של ממש: בשר ולחם. אין מדובר בסעודת ארעי או באכילת חטיפים, אלא בסעודת קבע. כך למשל מגדירים ה' ומשה סעודה כשרוצים לשכנע את העם הרעב, שה' יכול לדאוג להם לסעודות של ממש גם במדבר הצחיח: "וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה בְּתַת ה' לָכֶם בְּעֶרְב בֶּשֶׂר לֶאֱכַל וְלֶחֶם בַּבֶּקֶר לְשִׁבְעָ... דָּבַר אֲלֵהֶם לֵאמֹר בֵּין הָעֲרָבִים תֹּאכְלוּ בֶּשֶׂר וּבַבֶּקֶר תִּשְׁבְּעוּ לֶחֶם וַיִּדְעוּתָם כִּי אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם" (שמות ט"ז, ח-יב).²

הנחת היסוד הסמויה של אברבנאל היא שעקרונית גם שלמי תודה אמורים היו להיכלל יומיים – כשלמי נדר או נדבה – אלא שצמצם הכתוב את זמן אכילתם ליום אחד. נשוב להנחה זו בהמשך.

האם ניתן לבאר לפי פרשנות זו גם מדוע יש להוסיף בזבח תודה לחמי חמץ דווקא? מאחר שבדרך כלל אין כלל חמץ בעולם הקרבנות דבר זה מפתיע ביותר. ראשית יש לומר שהאיסור הרגיל של הכוהנים לאפות את מנחתם חמץ נובע מכך שאכילתם היא המשך אכילת המזבח, ומאחר שעל המזבח אסור להעלות חמץ – אסור גם לכוהנים לאכול את הנותרת מן המנחה חמץ. ממילא, לחמי זבח השלמים שאינם ניתנים לכהן או לבעלים 'מאשי ה', והם כלל אינם מוקרבים על גבי המזבח, אין בעיה שהם יבואו חמץ. אולם, הערה זו רק

סביבות המחנה. ראו גם את דיונו של קאסטו בפירושו לספר שמות, ירושלים תשמ"ח, עמ' 133.

3 הרב י' בן נון, "חמץ ומצה בפסח, בשבועות ובקרבנות הלחם", **מגדים** יג (תשנ"א), עמ' 25-45.

4 ואם ישאל השואל מדוע יש להביא עם קורבן תודה גם מצות, משיב לו הרב יואל: "המצות – כנגד המצוקה שבה היה שרוי, כנגד זעקתו בצר לו" (שם, עמ' 28).

2 מאחר ש'לחם' בעברית המקראית מכוון לעתים לסעודה ואף לבשר (כמו ההוראה הערבית של המילה) ולא דווקא ללחם דגנים, יש מן הפיתוי להבין פסוקים אלו על דרך התקבולת ולא לראות בהם לחם של ממש. עם זאת, מתוך שבתחילת הסיפור אמר ה' למשה "הֲגִנִי מִמִּטֵּי לֶחֶם מִן הַשָּׁמַיִם" (שמות ט"ז, ד), ובהמשך הסיפור לחם זה מתממש בצורת המן, נראה יותר לפרש שכוונת משה בפסוק הנדון היא ללחם דגנים, שהרי הפשר מתממש בסיפור מבעד השלו שירד

שבהם עושים דבר מה ייחודי עם לחמים אלו הם לפתע נחשפים.

בשיעור זה אציג את הדוגמה הראשונה (ימי המילואים), ובשיעור הבא נדון בדוגמה השנייה (שלמי נזיר), ושם נבאר את המסקנה העולה מדבר זה ואת פשר הוספת הלחמים לזבח שלמים.

שלמי ימי המילואים

דוגמה בולטת לתוספת של מצות לשלמים שאינם שלמי תודה היא תוספת של המצות לאיל המילואים – שהוא סוג של שלמים:

”וַיִּקְרַב אֶת הָאֵיל הַשְּׁנִי אֵיל הַמִּלְאִים וַיִּסְמְכוּ אֹהֶל וּבְנִי אֶת יְדֵיהֶם עַל רֹאשׁ הָאֵיל... וַיִּקַּח אֶת הַחֶלֶב וְאֶת הָאֵלֶּיָהּ וְאֶת כָּל הַחֶלֶב אֲשֶׁר עַל הַקֶּרֶב וְאֶת יִתְרַת הַכֹּהֵן וְאֶת שְׁתֵּי הַכֹּהֲלִית וְאֶת חֶלְבֵּהֶן וְאֶת שׁוֹק הַיָּמִין. וּמִסַּל הַמִּצּוֹת אֲשֶׁר לִפְנֵי ה' לָקַח חֶלֶת מִצָּה אַחַת וְחֶלֶת לֶחֶם שְׁמֹן אַחַת וַרְקִיק אֶחָד וַיִּשֶׂם עַל הַחֶלְבִּים וְעַל שׁוֹק הַיָּמִין”

(ויקרא ח', כב-כו).

ההקבלה המלאה בין של המצות שנוסף לאיל המילואים ובין של המצות שיש להוסיפו לשלמי תודה, בולטת לעין. כזכור, גם מסל המצות המצטרף לכל שלמי תודה יש להפריש 'אחד' שאותו נוטל הכוהן: "וְהִקְרִיב מִמֶּנּוּ אֶחָד מִכָּל קֶרֶבַן תְּרוּמָה לַה' (ו', יד), וגם כאן חלה 'אחת'; חלת לחם 'אחת' ורְקִיק 'אחד' מונפים כשייכים לכוהן (גם אם באופן חריג הם מוקטרים על גבי המזבח, כמו גם שוק הימין שבדרך כלל הולך לכוהן וכאן מוקטר). הזיקה בין שני סלי המצות ברורה גם בהיבט הלשוני. אל מול דין "חלות מצות גְּלוּלֹת בְּשֶׁמֶן" שנאמר בדין השלמים הכללי, נאמר בציווי על תוספת של המצות שמתלווה לאיל המילואים: "וְחֶלֶת מִצַּת גְּלוּלֹת בְּשֶׁמֶן" (שמות כ"ט, ב); ובהקבלה למה שנאמר בסל המצות שבדין השלמים הכללי: "וְרְקִיקֵי מִצּוֹת מְשֻׁחִים בְּשֶׁמֶן", נאמר בציווי על איל המילואים: "וְרְקִיקֵי מִצּוֹת מְשֻׁחִים בְּשֶׁמֶן" (שמות כ"ט, ב).

הקריאה הפשוטה תזהה אפוא בין של המצות שמלווה את שלמי התודה ובין של המצות שמלווה את איל המילואים, וכדברי התוספתא:

או נדבה. אולם ייתכן שהתורה מבחינה בין שני המודלים של השלמים בכל הקשור לסוגיית זמן האכילה, אך הלחמים שהוזכרו בשלמי התודה חלים גם על שלמי נדר או נדבה. כלומר, יש לקרוא את חובת תוספת הלחמים כדין כללי בשלמים, והפיסקה השנייה המוקדשת לשלמי נדר או נדבה מבליטה רק את מה שטעון שינוי – זמן האכילה; ביחס לשלמים לא נאמר מאומה מתוך הנחה שברור שיש להביאם בכל אופציות השלמים.

יש שתי סיבות מרכזיות לקרוא כך: האחת עולה מתוך עיצוב הפסוקים שלפנינו והשנייה קשורה בהצגת קורבנות שלמים אחרים לאורך התורה.

יש לשים לב שלאורך יחידת שלמי התודה, התורה מכנה את הקורבן 'זֶבַח הַתּוֹדָה' או 'זֶבַח תּוֹדַת שְׁלָמִי'. שם הקורבן כולל בתוכו את המונח 'תודה', ואף היו שהציעו שעקרונית מדובר בקורבן נפרד ועצמאי ('זבח תודה') שהתורה מצרפת כאן לזבח השלמים הכללי.⁵ אולם, בתיאור חלוקת הלחמים לכוהן, נאמר לפתע "וְהִקְרִיב מִמֶּנּוּ אֶחָד מִכָּל קֶרֶבַן תְּרוּמָה לַה' לִכְהֵן הַזֶּרֶק אֶת דָּם הַשְּׁלָמִים לוֹ יְהִי". כאן חוזר הכינוי הכללי – "השלמים" – ללא ההגדרה הספציפית שמדובר דווקא בשלמי תודה. אם לחמי השלמים היו באים רק בשלמי תודה ניתן היה לצפות לניסוח הזהיר והמדויק המאפיין פרשייה זו, ולאחוז בכינוי המקובל – 'דם זבח תודת שלמיו', שהרי בשלמי תודה עסקינן. מסתבר שהמונח הכללי 'שלמים' שולב כאן כרמז לכך שדין זה תקף בכל סוגי השלמים (שמביא יחיד) ועל כן אין לסייג אותו רק ל'תודת שלמיו'; דין תוספת הלחמים ונתינת אחד מהם לכוהן תקפים גם בשלמי נדר או נדבה.

אך קשה להסתמך רק על סמך דיוק זה. הרי ייתכן שהכתוב מקצר, דווקא כי ברור שהכתובים מתארים את שלמי התודה. אולם יש סיבה נוספת לטעון שהלחמים מלווים את כל סוגי השלמים וזו ראייה חזקה יותר. בבחינת קורבנות זבחי שלמים שמובאים בתורה מתברר שזה המצב. גם בזבחי שלמים שאינם שלמי תודה אנו מוצאים את של המצות המלווה אותם (אומנם במקרים חריגים בלבד). ברור שאין לצפות שבכל מקום שבו מוזכר קרבן שלמים התורה תזכיר גם את הלחמים שהובאו איתו, שהרי הם אינם עולים על המזבח ואין זה אלא פרט נוסף של דיני הבאתו, אך במקומות חריגים

במיוחד: נדרים פ"א מ"ד; זבחים פ"ה, מ"ה-ו) וכך נוהג גם הרמב"ם. מתוך סמנטיקה זו קשה לדעת שתודה הוא למעשה קורבן שלמים.

5 כך למשל מילגרם, בניסוח שונה מעט (ויקרא, חלק א, עמ' 413). למעשה, גם במשנה יש שמות אחרים לקורבנות אלו ("שלמים" – "תודה", ראו

טעם בתוספת לחמים שתפקידם להרבות את הסעודה החגיגית.

”איל המלואים היה בא במצה שבתודה: חלות, ריקין, ורבוכה. שמנן כשמנן תודה, ותנופה כתנופת [תודה]”

(תוספתא מנחות, פרק ח', הלכה ט').⁶

אולם דבר זה מפתיע ביותר. וכי איל המילואים הוא שלמי תודה? אני משער שניתן ללכת בדרך זו ולטעון (באילוץ, יש להודות), שבאיל המילואים יש פן של תודה שהכוהנים מבטאים בעמידתם המחודשת מול ה'. אולי על בחירתם ועל הזכות שנפלה בחלקם לעבוד כמשרתי ה' במשכנו. אך הפתרון הפשוט יותר הוא שאכן עם כל זבח שלמים יש להביא סל מצות, ועם כל שלמים – ולא דווקא עם שלמי תודה – יש לקיים סעודה של ממש, עם בשר ועם לחמים: ”וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל אֱהֲרֹן וְאֶל בְּנָיו בְּשֵׁלוֹ אֶת הַבֶּשֶׂר פָּתַח אֱהֵל מוֹעֵד וְשֵׁם תֹּאכְלוּ אֹתוֹ וְאֶת הַלֶּחֶם אֲשֶׁר בְּסֵל הַמִּלֻּאִים” (ויקרא ח', לא).

קריאה זו תוכל לבאר פער מטריד נוסף הבולט בימי המילואים: לאיל השלמים שהובא בימי המילואים נוסף סל מצות, אולם לא נראה שנוסף סל מצות לשלמים שהובאו ביום השמיני למילואים. קשה לומר שגם שם שהכתוב מקצר בדבר המובן מאליו, מפני שיש שם פירוט מדויק של כל מעשה ההקרבה ואכילת הכוהנים את חלקם מהקורבנות השונים. מאחר שאין שם כל התייחסות לסל מצות שליווה את זבח השלמים נראה שהוא אכן לא הובא.

כל הסבר לתוספת סל המצות בימי המילואים צריך להתמודד עם חסרון סל דומה ביום השמיני,⁷ ולפי דברינו אפשר לשרטט את חובת הוספת סל מצות בימים אלו בקלות. סל המצות מצטרף לשלמי יחיד והוא קשור ביסודו לאכילת הבשר על ידי הבעלים. עוד נדון בכך, אך תוספת הלחם לבשר הופכת את האכילה לסעודה של ממש. לפיכך, כל זבח שלמים שיש לו בעלים אוכלים דורש תוספת לחמים, אולם אם מדובר בזבח שלמים שאינו נאכל, ברור שגם אין להוסיף לו לחמים. לפיכך, בשבעת ימי המילואים – שם איל המילואים הובא על ידי הכוהנים והם אכלוהו – יש להביא גם לחמים ולאוכלם עם הבשר (ויקרא ח, לא), אולם ביום השמיני זבח השלמים הוא קורבן ציבור והוא הובא בשם העם כולו, ועל כן גם לא אכלוהו. לפיכך, אין כל

* *
 * כל הזכויות שמורות לשיבת הר עציון ולפרופ' יונתן גרוסמן *
 * עורך: בנימין פרנקל, תשע"ט *
 * *
 * בית המדרש הוירטואלי *
 * מיסודו של *
 * The Israel Koschitzky Virtual Beit Midrash *
 * האתר בעברית: <https://etzion.org.il/> *
 * האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org> *
 * משרדי בית המדרש הוירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5 *
 * דוא"ל: office@etzion.org.il *

בימי המילואים והן בשלמי הנזיר. מאחר שבשלמי היום השמיני למילואים – שהוא ודאי יום חגיגי – אין תוספת סל מצות, הוסיף הרב קהת שרק בשלמים שיש להם תפקיד ייחודי יש גם תוספת סל מצות.

6 השלמת 'תודה' בסוף המשפט היא כהשלמת אור הגנוז ומנחת ביכורים על אתר.

7 הרב ברוך קהת הציע לי בשיחה פרטית שאפשר להרחיב את סברת אברבנאל ולראות כל קורבן חגיגי – ולא רק תודה – כמחייב סל מצות, לשם הרבות בשמחה ובחגיגה ובשותפות הציבור, ודבר זה נכון הן